Фонд ім. Фрідріха Еберта
Представництво в Україні

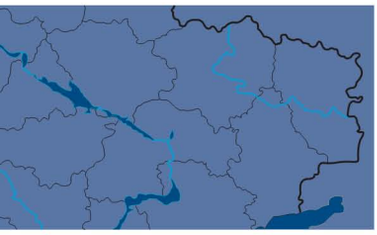

Людська безпека як імператив сучасної епохи: переніс фокусу з держави на людину

- Концепція людської безпеки – новий підхід до безпеки, що зміщує фокус з держави до індивідууму як основного суб'єкта безпеки.

- Людська безпека є ефективним механізмом для розв'язання «нових» загроз завдяки своєму інтегративному, гуманістичному підходу до безпеки.

- В Україні інтеграція людської безпеки в безпековий порядок денний залишається актуальною, адже дискусія щодо людської безпеки є практично відсутньою.

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG

ЗМІСТ

Марина Воротнюк
Людська безпека як імператив сучасної епохи: переніс фокусу з держави на людину

1. Людська безпека: поняття та характеристики..... 2

2. Синергетичність концепції: взаємозв'язок з правами людини, людським розвитком та іншими гуманістично-орієнтованими концепціями.....4

3. Реалізація людської безпеки: досвід основних адвокатів.....5

4. Людська безпека: за та проти.....9

Висновки..... 11

Олександр Сушко
Перехід до єдиної цілісної концепції безпеки людства

1. Стратегія для розвитку та впровадження в Україні єдиної цілісної концепції безпеки людства 12

2. Дослідження конкретної ситуації на прикладі України: базовий план для майбутнього аналізу..... 13

Воротнюк Марина,
науковий співробітник Центру міжнародних досліджень Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ПАРАДИГМА ЛЮДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

1. Людська безпека: поняття та характеристики

Результатом складної трансформації поняття «безпека» у сучасному світі стало поповнення безпекового дискурсу концепцією «людська безпека» (human security), що знаменує собою переніс фокусу у міжнародних відносинах від держави до окремих індивідуумів та спільнот. Твердження, що безпека кожного окремого індивідуума автоматично походить від безпеки держави, більше не розцінюється як аксіома. Відбувається зміна (а вірніше, доповнення) державоцентричного поняття «національна безпека» більш гуманістичним, мікроорієнтованим поняттям «людська безпека». Той факт, що цей концепт успішно інкорпорується в зовнішньополітичні стратегії багатьох країн та стає звичним терміном у безпековому нарративі ООН та її агенцій, ЄС, інших міжнародних організацій та держав, є важливим показником її цінності та своєчасності. Людська безпека як захист індивідуума від критичних загроз його існуванню та добробуту є актуальною у глобальному масштабі. Загрози людській безпеці численні: від міжнародного тероризму до асиметричних конфліктів зі значними жертвами серед цивільного населення; від стихійних явищ до проблем економічної та екологічної деградації. Враховуючи взаємопов'язаний характер усіх цих загроз, людська безпека об'єднує їх в єдину систему, пропонуючи вирішувати їх комплексно, координуючи діяльність всіх тих агенцій, які займаються цими питаннями. Незалежно від критичного ставлення деяких представників академічних та політичних кіл цей концепт вже неможливо ігнорувати, він активно увійшов у безпековий дискурс.

«Людська безпека» – міждисциплінарне поняття, яке походить з дисциплін міжнародні відносини, безпекові студії, дослідження конфліктів та миру, глобалізації та розвитку. Хоча використання терміна «безпека» може асоціюватись з воєнними аспектами (приміром, безпека під час воєнних конфліктів), насправді ця парадигма пов'язана із цілою низкою чинників, зокрема невоєнного характеру. У такому розумінні поняття «людська безпека» було вперше концептуалізовано в Доповіді Програми розвитку ООН (ПРООН) від 1994 р., яка виділила сім основних елементів людської безпеки: 1) економічна безпека, 2) продовольча безпека, 3) медична безпека, 4) екологічна безпека, 5) безпека людини, 6) безпека спільнот, 7) політична безпека[1].

Людську безпеку можна визначити як захист «життєвого ядра всіх людських життів шляхом, який забезпечує свободи людини та людську самореалізацію», «захист від критичних (інтенсивних) та масштабних (всеохоплюючих) загроз та ситуацій»[2]. Тобто важливим критерієм для розуміння, що є людською безпекою, є поняття «життєвого ядра» – як набір основних потреб людини, котрі мають бути забезпечені. Що саме є цим життєвим ядром повинно визначатись колективно, уповноваженими міжнародними інституціями, НУО тощо[3].

Розширення versus звуження безпеки: дебати

Людська безпека отримала різне тлумачення у політичній та академічній спільноті. Основним «каменем спотикання» є питання, що саме включає в себе людська безпека. Відповідні аргументи представлені нижче.

Людську безпеку можна розглядати в широкому контексті як «свободу від страху» (freedom from fear) та «свободу від нужди» (freedom from want), кожна з яких становить окрему «школу» в дослідженні цієї концепції. Перший підхід розглядає людську безпеку як захищеність від насилля і фокусує свою увагу на збройних конфліктах, а саме – на механізмах розв'язання та запобігання збройним конфліктам, миротворчості. Друга школа розширює масштаб загроз безпеці людини, включаючи до них стихійні явища, голод, хвороби тощо, тобто майже всі можливі загрози життю та добробуту індивідуума.

Слід зауважити, що своє життя концепція почала саме у широкому тлумаченні. З самого початку ООН та її агенції артикулювали концепцію у широкому варіанті. Кофі Анан, колишній Генеральний секретар ООН, зазначав: «Людська безпека, у своєму широкому розумінні, включає в себе набагато більше, ніж просто відсутність збройного конфлікту. Вона охоплює права людини, добре управління, доступ до освіти та захисту здоров'я та забезпечення того, щоб кожний індивідуум мав можливість та вибір використати свій потенціал»[4].

Вочевидь, надмірне розширення концепції, на перший погляд логічне по своїй суті, має свої «підводні рифи». Основний парадокс поняття можна змалювати так: «що ближче концепція дістається до своєї оригі-

1 United Nations Development Programme. Human Development Report 1994 – New Dimensions of Human Security. New York: Oxford University Press, 1994 // http://www.undp.org/ hdro/1994/94.htm. – Last access 27.07.2010.

2 Report of Commission on Human Security "Human Security Now". – New York: United Nations, 2003. – P.4.

3 Alkire S. A Conceptual Framework For Human Ssecurity. CRISE Working Paper. - Oxford: CRISE, 2003. – P.3. // HTTP://WWW.CRISE.OX.AC.UK/PUBS/WORKINGPAPER2. PDF. – LAST ACCESS 13.06.2010.

4 Annan K. Secretary-General Salutes International Workshop on Human Security in Mongolia. Two-Day Session in Ulaanbaatar, May 8-10, 2000. Press Release SG/SM/7382 // http://www.un.org/ News/Press/docs/2000/20000508.sgsm 7382. doc.html. – Last access 13.08.2010.

нальної концептуалізації, фокусуючись на всіх загрозах безпеці, то більш складними стають і політика, і концепція людської безпеки»[5]. Основну дилему передає просте запитання: Якщо все це безпека, тоді що не є безпекою?

На думку багатьох дослідників, більш доцільно розглядати людську безпеку у «вузькому» контексті, а саме: як відсутність насилля над особою. Це могло б сприяти більш чіткому окресленню понятійного апарату, ідентифікації загроз безпеці та механізмів розв'язання цих проблем. Це обмежене тлумачення концепції теж має своїх критиків, які виступають проти штучного розділення взаємопов'язаних проблем. Є й інші дослідники, котрі намагаються вичленити інший критерій того, що становить людську безпеку. Наприклад, Оуен Т. пропонує «порогове» розуміння людської безпеки: «У цьому розумінні людська безпека визначається не довільним списком (вузьким чи широким), а загрозами, які дійсно впливають на людей»6. Такі порогові визначення також мають своїх прихильників, оскільки єдиним критерієм визначення людської безпеки є не джерело загроз, а їх інтенсивність та вплив на людину.

Походження та характер загроз – прямі та непрямі, критичні, всеохоплюючі

Скористаймося наступною класифікацією загроз безпеки для відтворення ідей необхідності звуження/розширення понятійного поля людської безпеки. Можна виділити кілька субкатегорій загроз, із використанням диференціації між прямим насиллям (пряма загроза фізичному існуванню) та структурним (непрямі, опосередковані загрози існуванню та добробуту індивідуума). З-поміж загроз безпеці можна виділити: 1. пряме насилля; 2. структурне насилля держави щодо її громадян (умисні загрози без використання насилля); 3. структурне насилля однієї соціетальної групи над іншою; 4. структурне насилля, викликане атрибутами світового порядку (імперіалізм, відносини «центр-периферія»); 5. загрози природного характеру, що не мають людського агента (тобто виникають незалежно від волі людей)7. Якщо адвокати вузького тлумачення людської безпеки пропонують звести її поняття до першої субкатегорії, тобто лише до прямого насилля над особою, то прихильники широкої версії розширюють її у різних варіаціях, зокрема, і до включення всіх тих загроз, що мають визначальний негативний ефект на життя та розвиток людини.

Людська безпека: захист та уповноваження

Людська безпека є сукупністю двох елементів – захисту та уповноваження (empowering) індивідуумів. Вони розглядаються як єдине ціле у гарантуванні безпеки. Наприклад, у трактовці Комісії з людської безпеки захист та уповноваження є взаємопідсилюючими. Захист передбачає низхідний принцип дії (top-down), коли створюються адекватні інститути, норми та структури для запобігання загрозам безпеки людини. Уповноваження, своєю чергою, передбачає протилежні процеси (bottom-up), коли самі люди в змозі визначати свою безпеку та забезпечувати її[8].

Людська безпека – конкурент національної безпеки?

Порівнюючи концепції традиційної, національної безпеки та людської безпеки, можна побачити принципові відмінності. По-перше, референтом безпеки виступають різні суб'єкти – держава та людина (індивідуум), відповідно; це висуває на перший план дихотомію (насправді штучну) «захист держави» versus «захист людини».

По-друге, масштаб та характер загроз у концепції людської безпеки, на відміну від традиційної безпеки, включає в себе не тільки загрозу фізичному існуванню держави, а й загрози іншим, відносно «новим» видам безпеки: економічній, екологічній, соціокультурній тощо.

По-третє, головним (чи навіть єдиним) актором безпеки в її традиційному сприйнятті виступає держава, тоді як концепція людської безпеки передбачає ефективне залучення й інших акторів: неурядових організацій, міжнародних організацій, місцевих спільнот тощо.

Врешті-решт, відрізняються механізми гарантування безпеки. Якщо традиційна безпека досягається шляхом нарощування військових арсеналів, формування воєнно-політичних союзів (у реалістському розумінні) чи побудові демократичного миру за рахунок загальної демократизації (у ліберальній версії), то людська безпека як неоліберальна концепція «останнього покоління» робить наголос на захисті базових потреб та уповноваженні, посиленні статусу індивідуумів.

5 Owen T. Human Security – Conflict, Critique and Consensus: Colloquium Remarks and a Proposal for a Threshold-Based Definition // Security Dialogue. - September 2004. – Vol. 35. - No 3. – P. 381.

6 Ibid. – P. 382.

7 Möller B. National, Societal And Human Security: General Discussion With A Case Study From The Balkans // First International Meeting of Directors of Peace Research and Training Institutions «What Agenda for Human Security in the Twenty-first Century?», 27-28 November, 2000. - Paris: UNESCO, 2001. – P. 49-50.

8 Sadako Ogata. "Empowering People for Human Security" at Payne Lecture, Stanford University. 28 May 2003 // http://www.humansecurity-chs.org/ newsandevents/payne.html. - Last access 27.08.2010.

Раніше саме державі належало монопольне право «проголошувати» безпеку, а нині, зі слів Крісті Р., «людська безпека надає рамки для нерівноправних спільнот говорити про безпекові питання так, як це було неможливо, коли вважалось, що безпека безпосередньо пов'язана з державою»[9].

Більше того, традиційно національною безпекою займались саме військові, громадський контроль над прийняттям безпекових рішень був надзвичайно номінальним (звичайно, рівень варіюється у різних країнах). На противагу цьому, людська безпека передбачає передачу управління питаннями безпеки від воєнних до більш багаторівневої структури, де всі рівні цієї структури (головне, самі спільноти) визначатимуть, що є (не) безпечним для них.

Чи це означає, що безпека людини є конкурентом традиційній, національній безпеці? Хоча людська безпека намагається накласти обмеження на те, що дехто сприймає як «надмірні», дискреційні права держави у визначенні та реалізації прав людини[10], це не означає, що вони суперечать одна одній. Голова Комісії з людської безпеки Садако Огата так висловилась щодо необхідності впровадження концепції у широкий дискурс: «Я відчувала важливість перенесення уваги до безпеки людей, не обов'язково, для того щоб замінити державну безпеку, але, безумовно, аби доповнити її»[11] (виділення – М.В.). За визначенням докладу цієї Комісії, людська безпека доповнює державну наступним чином: «вона дбає про індивідуума та спільноти, радше ніж державу; загрози безпеці людей включають загрози та умови, які не завжди класифікуються як загрози державній безпеці; спектр акторів розширений за рамки держави; досягнення людської безпеки включає не лише тільки захист людей, а й уповноваження людей дбати про себе самостійно»[12].

Основні характеристики людської безпеки

За своїми базовими характеристиками людська безпека людиноцентрична, багатовимірна, взаємопов'язана, універсальна[13]. Її основними принципами є повага до прав людини, обмеження використання воєнної сили, зв'язок з громадськістю (bottom-up approach) та фокус на регіоні, а не тільки на країні. Таким чином, людська безпека змінює наголос та зміст військових операцій[14], наголошує на «гуманізації безпеки»[15]. Вона має нормативну, дискурсивну та практичну цінність, оскільки інструктує стосовно того, чого потрібно досягати в сфері безпеки та як це робити.

З методологічної точки зору концепція людської безпеки не є монолітною теорією, скоріш, це філософсько-нормативна платформа для всіх тих, хто вважає, що людина та її інтереси мають бути «точкою відліку» у процесі вироблення зовнішньої політики, як і всіх міжнародно-політичних процесів.

2. Синергетичність концепції: взаємозв'язок з правами людини, людським розвитком та іншими гуманістично-орієнтованими концепціями

Людська безпека має багато спільного з правами людини, концепцією людського розвитку (human development) з їх наголосом на людині як цінності у собі, гуманітарною інтервенцією чи «обов'язком захищати» (responsibility to protect) – практикою на порядку денному ООН – з її чіткою легітимізацією втручання заради захисту прав людини. «Дійсно, людська безпека підкреслює складні зв'язки, що часто ігноруються та недооцінюються, між роззброєнням, правами людини та розвитком»[16]. Можна продовжити цей список. Але це не означає, що справа тільки у зміні назви – людська безпека є, на думку автора, синергетичним підходом, що узгоджує вказані поняття у певну систему.

Близьким до поняття «людська безпека» є термін «людський розвиток», під яким розуміють «надання людям можливості розвивати свій потенціал у повній мірі, жити продуктивно і творчо в гармонії з їхніми потребами та інтересами». А основними аспектами людського розвитку є можливість «жити довге та здорове життя, бути обізнаним, мати доступ до ресурсів, необхідних для достойного стандарту життя, брати участь в житті спільно-

9 Chtistie R. Critical Voices and Human Security: To Endure, To Engage or To Critique? // Security Dialogue. – April 2010. – Vol. 41. – No 2. – P. 170.

10 Seidensticker E. Report "Human Security, Human Rights, and Human Development" at Harvard Kennedy School, 6 February 2002 // http://www.humansecurity-chs.org/activities/ outreach/0206harvard.html. – Last access 27.07.2010.

11 Sadako Ogata. "Empowering People for Human Security"...

12 Report of Commission on Human Security... – P.4.

13 The Human Security Framework and National Human Development Reports: A Review of Experiences and Current Debates. NHDR Occasional Paper 5 / Ed. by R. Jolly and D. Basu Ray. – New York: UNDP, 2006. – P. 5.

14 Kaldor M., Martin M., Selchow S. Human Security: A New Strategic Narrative for Europe // International Affairs. – Vol.83. – March 2007. – No 2. – P.283-286.

15 Workshop «Measurement of Human Security». Summary of Deliberations. Harvard University JFK School of Government, November 30, 2001 // http://www.humansecurity-chs.org/activities/ outreach/ measure.html. – Last access 27.07.2010.

16 Promoting Human Security: Ethical, Normative and Educational Frameworks in Western Europe / Ed. by J.P.Burgess. - Paris: UNESCO, 2007. – P.7.

ти»[17]. Головним інструментом виміру людського розвитку є доповіді ПРООН (Звіт з людського розвитку) для більшості країн світу. До речі, для визначення стану людської безпеки у тій чи іншій країні використовують саме Індекс людського розвитку ПРООН. На ідею створення власне Індексу людської безпеки агенції ООН реагують несхвально, визнаючи, що його визначення є вкрай небажаним як через неможливість застосування єдиного методологічного підходу та виділення універсальних показників, відірваних від контексту, так і через небажання перетворювати його в об'єкт політичних спекуляцій між національними урядами[18].

На перший погляд, зазначені концепції мало відрізняються, але якщо людський розвиток має більш довгострокові порядок денний та цілі, то людська безпека почасти спрямована на більш надзвичайні, ургентні ситуації. Зв'язок між людським розвитком і людською безпекою простежується такий: «Людський розвиток – це вибір, а людська безпека – це здатність робити цей вибір безпечно та вільно»[19]. Крім того, важливою характерною рисою людської безпеки, на відміну від людського розвитку, є те, що вона фокусується не стільки на «внутрішніх» проблемах розвитку, скільки на регіональному чи макрорівні. Це обумовлює необхідність регіонального підходу до її забезпечення[20].

Людська безпека має чітку конотацію з правами людини. Права людини, за визначенням Декларації, прийнятій на зустрічі, організованій Комісією з людської безпеки, є «важливим компонентом людської безпеки»[21].

Комісія з людської безпеки у своєму докладі так визначає взаємозалежність цих концептів: «Людська безпека доповнює державну безпеку, підтримує права людини та посилює людський розвиток... Таким чином, людська безпека зводить разом людські елементи безпеки, прав та розвитку»[22].

Окрім цього, людська безпека безпосередньо пов'язана з питаннями гуманітарної інтервенції чи «обов'язком захищати», але не тотожна ним. Експерти з ПРООН та Університету Об'єднаних націй трактують обов'язок захищати як «нормативний принцип, здатний сприяти імплементації парадигми людської безпеки»[23]. Так чи інакше, ці концепції мають неоднозначну репутацію у міжнародній спільноті, що певним чином впливає і на концепцію людської безпеки. Очевидно, що важливим завданням сьогодення дотепер залишається проблема визначення кордону між необхідністю реагувати на прямі порушення прав людини (отже, й людської безпеки) та державним суверенітетом.

Таким чином, попри семантичну близькість вказаних понять, людська безпека – це не просто нове перейменування старих станів та практик. Це – повномасштабне визнання взаємопов'язаності всіх безпекових проблем, а отже, й піднесення методології дослідження цих проблем та інструментарію для їх розв'язання на якісно новий рівень. Наскільки реально розробити такий інструментарій і яка практична користь від цього, буде проаналізовано далі.

3. Реалізація людської безпеки: досвід основних адвокатів

Характерно, що концепція людської безпеки була вперше сформульована не в академічній спільноті (хоча певні ідеї звучали й раніше), а одразу на рівні інституційному – у згаданому докладі ПРООН, а пізніше отримала свій розвиток і у зовнішньополітичних концепціях деяких держав. Вона міцно увійшла в лексикон ООН (хоча в останні роки її використання зменшилось, про що йтиметься далі), Великої вісімки, АСЕАН та інших регіональних організацій, а в ЄС вона була закріплена на доктринальному рівні.

У січні 2001 р. офіційно розпочала свою діяльність Комісія з людської безпеки – незалежний орган під егідою ООН та за фінансової підтримки уряду Японії, Фонду Рокфеллера, Світового Банку, Фонду Грінтрі, уряду Швеції та Японського центру міжнародного обміну. Основними цілями цієї Комісії було «забезпечити суспільне розуміння, залученість та підтримку людській безпеці та її основним імперативам; розвивати концепцію людської безпеки як операційний інструмент для формулювання та імплементації політики; запропонувати конкретну програму дій для подолання критичних та всеохоплюючих загроз людській безпеці». Комісія, відображаючи дебати між вузькою та широкою трактовкою людської безпеки, розділила їх у різні сфери своєї діяльності: перша – «людська небезпека як наслідок конфлікту та насилля», а друга – «зв'язок між людською безпекою та розвитком». Як вже наголошувалось, основним лейтмотивом людської безпеки, на

17 Human Development Report Ukraine 2008. Human Development and Ukraine's European Choice. UNDP Ukraine, 2008 // http://hdr.undp.org/en/reports/nationalreports/europetheis/ukraine/Ukraine_NHDR_2008_EN. pdf. – Last access 16.08.2010.

18 Delivering Human Security Through Multi-level Governance. Brussels: UNDP, UNU-CRIS, 2009. – P.26-27.

19 Workshop «Measurement of Human Security»...

20 Van Langenhove L. Regionalizing Huma Security in Africa // UNU-CRIS Occasional Papers. - 0-2004/8. – P.14

21 Workshop on Relationship between Human Rights and Human Security. "Declaration on Human Rights as an Essential Component of Human Security". San Jose, Costa Rica, 2 December 2001 // http://www.humansecurity-chs.org/activities/ outreach/sanjosedec.html. – Last access 27.07.2010.

22 Report of Commission on Human Security… – P. 2-4.

23 Delivering Human Security ... – P.14.

думку Комісії, є захист та уповноваження людей для гарантування своєї безпеки самостійно[24].

Намагаючись зробити свою діяльність публічною та впливовою, члени Комісії, з-поміж яких 12 відомих політичних діячів різних національних та професійних бекграундів, брали участь у слуханнях, консультаціях та інших публічних заходах із залученням міжнародних організацій, урядів, громадських організацій різних країн. Комісія офіційно припинила свою роботу у травні 2003 р. після представлення результатів своєї роботи – фінальної доповіді «Людська безпека сьогодні» та передала свої повноваження Консультативній групі з людської безпеки. Доклад фокусувався на 6 основних сферах, які Комісія вважала пріоритетними для розробки рекомендацій: люди в конфліктних ситуаціях; мігранти, біженці та внутрішньо переміщені особи; пост-конфліктна реабілітація; економічна безпека; здоров'я та освіта.

Ідеєю людської безпеки проникнуті й інші документи ООН – доповіді ПРООН та ЮНЕСКО, доповіді колишнього Генсекретаря Кофі Аннана – «Ми, народи – Роль ООН в XXI столітті» від 2000 р. та «При більшій свободі: до розвитку, безпеки та прав людини для всіх» від 2005 р. тощо.

На міжурядовому рівні спеціалізованим органом, що опікується питаннями людської безпеки, є Мережа з людської безпеки (Human Security Network). Вона була створена у травні 1999 р., її членами є такі держави, як Австрія, Греція, Ірландія, Йорданія, Канада, Коста-Ріка, Малі, Нідерланди, Норвегія, ПАР (спостерігач), Словенія, Таїланд, Чилі, Швейцарія. Передбачалось, що Мережа стане основним міжурядовим органом для координації спільних дій її учасників у сфері людської безпеки. Але, на жаль, Мережа не перетворилась на діючий орган і на сьогодні являє собою скоріше політичний клуб.

Щодо Європейського Союзу, там людська безпека виходить на перший план безпекового дискурсу. У вересні 2004 р. група експертів під керівництвом відомого вченого М. Калдор представила Верховному комісару ЄС з спільної зовнішньої та безпекової політики Х. Солана доклад «Доктрина людської безпеки для Європи». Доклад запропонував концепт людської безпеки як стратегічний нарратив, безпекову стратегію для Європи. За його визначенням, людська безпека – це «свобода індивідуумів від основних небезпек, пов'язаних з тяжкими порушеннями прав людини»[25].

Зазначається, що основними постулатами безпекової доктрини ЄС повинні виступати наступні елементи: такі принципи проведення операцій, як верховенство прав людини, міцна політична влада, мультилатералізм, висхідний підхід (bottom-up) із залученням громадськості, регіональний фокус операцій, задіяння легальних інструментів та належне використання сили; крім того, створення 15-тисячних сил реагування з людської безпеки (Human Security Response Force) та розробка нового законодавчого базису щодо здійснення інтервенцій та операцій[26].

Через чотири роки ця стратегія була доповнена Мадридським звітом, в якому експерти аргументували необхідність «європейського шляху безпеки» (European way of security), що базувався б на принципах людської безпеки. «Людська безпека – зазначалось у звіті, – повинна надати нові операційні рамки для зовнішньої політики Європейського Союзу»[27].

Подальше обґрунтування необхідності прийняття людської безпеки за безпекову стратегію ЄС заслуговує на повне цитування: «Для Європейського Союзу людська безпека – значно більше, ніж ще одна концепція безпеки чи ярлик. Вона може розглядатись як нарратив, який включає в себе цілі та методи надзвичайно різноманітної системи зовнішньої та безпекової політики, та яка презентує їх в дискусіях про безпеку різним аудиторіям, як громадському, так і професійному секторам. Іншими словами, вона – це те, як європейці описують свій підхід до зовнішньої безпеки. Вона також є основою спільної безпекової культури та ідентичності»[28].

Слід зауважити, що у європейському дискурсі людська безпека часто ототожнюється з «обов'язком захищати», переносячи увагу з людської безпеки всередині Союзу (як внутрішнього елементу) на забезпечення її ззовні (як частина СЗБП/ЄПБО). Обидві концепції, згідно з резолюцією Європейського Парламенту, мають «практичні наслідки та значну політичну мотивацію для стратегічної орієнтації європейської безпекової політики...». Водночас зазначається, що «не існує ані автоматичного обов'язку, ані засобів у розпорядженні ЄС розміщати місії ЄБОП, цивільні чи воєнні, у всіх кризових ситуаціях»[29]. Це вказує на обмеженість ресурсів ЄС та на розуміння людської безпеки як того, що робить Союз за свої-

24 Plan for Establishment of the Commission on Human Security. Press Release. January 24 // http://www.humansecurity-chs.org/about/ pressrelease. html. – Last access 27.07.2010.

25 «A Human Security Doctrine for Europe». The Barcelona Report of the Study Group on Europe's Security Capabilities. – P.5. // http://www.lse.ac.uk/Depts/global/Publications/HumanSecurityDoctrine.pdf. – Last access 27.07.2010.

26 Ibid.

27 «A European Way of Security». The Madrid Report of the Human Security Study Group. – P.7. // http://www.lse.ac.uk/Depts/global/PDFs/Madrid%20Report%20Final%20for%20distribution.pdf. – Last access 27.07.2010.

28 Ibid. – P.8.

29 European Parliament Resolution of 19 February 2009 on the European Security Strategy and ESDP (2008/2202(INI)) // Official Journal of the European Union. - Volume 53. - 25 March 2010. – P. 62.

ми межами у кризових регіонах світу, а не всередині. Вочевидь, всередині ЄС проблеми людської безпеки у своїй критичній формі подолані.

Так чи інакше, на сьогодні для ЄС людська безпека є «...зручним дискурсивним інструментом, завдяки якому ЄС приписує собі роль в управлінні глобальною безпекою...»[30], «життєздатний стратегічний нарратив для наднаціональної зовнішньої політики»[31]. Важливо, що використання цього дискурсу Європейським Союзом може ознаменувати собою появу більш ефективного концепту людської безпеки «другого покоління» як такого, що міг би подолати концептуальну та практичну аморфність першого визначення людської безпеки[32].

Крім ООН та ЄС, значний внесок у популяризацію ідеї людської безпеки зробили Канада, Норвегія та Японія. В Канаді, яка є пропонентом людської безпеки першого покоління (тобто першою ввела в ужиток цю ідею), після приходу консерваторів до влади у 2006 р. ставлення до концепції стало більш прохолоднішим. У норвезькому зовнішньополітичному лексиконі термін «людська безпека» почасти замінюється правами людини та «людським виміром».

Японія на сучасному етапі – найактивніший прибічник цієї концепції. Саме Японія активно просуває ідею людської безпеки як мейнстріма (mainstream), тобто переведення її в категорію базової практики[33]. Виступаючи на Саміті тисячоліття ООН у вересні 2000 р. прем'єр-міністр Японії Йошіро Морі зазначив: «З людською безпекою як одним із стовпів своєї дипломатії, Японія докладе всі необхідні зусилля, щоб зробити двадцять перше століття людиноцентричним століттям»[34].

За фінансової підтримки Японії у 1999 р. у рамках ООН був заснований Трастовий Фонд з людської безпеки (Trust Fund for Human Security). Станом на серпень 2009 р. японські вклади у Фонд становили 346,58 млн дол. США, було реалізовано 195 проектів на суму 312 млн дол. США у 118 країнах світу[35]. Крім того, Японія очолює неформальний форум «Друзі людської безпеки», який проводить засідання двічі на рік. Попри неформальний характер, організація є досить впливовою та координує діяльність основних активістів у сфері людської безпеки в державних органах влади та міжнародних організаціях.

Цікаво, що між цими країнами у визначенні людської безпеки теж не має єдності. Наприклад, якщо для Японії людська безпека здебільшого ототожнюється з розвитком, то Канада асоціює її насамперед зі «свободою від страху», тобто з боротьбою з насиллям[36].

На противагу їм, деякі інші потужні сили, як-от Росія, США та Китай, все ще наголошують на національній безпеці як «основному операційному принципі своєї зовнішньої політики», хоча й розуміють обмеженість такого підходу в нових умовах[37].

«Ми вже практикуємо людську безпеку; просто ми не називаємо її так»

Цей вираз – популярне зображення стану використання людської безпеки. Саме критики абстрактності концепції не бачать сенсу у концептуально-теоретичному оформленні безпекових практик ЄС мовою людської безпеки, а тим більше у практичній її інкорпорації в офіційний дискурс Союзу. За такою логікою людська безпека начебто підміняє старі поняття і в ній немає необхідності. Саме аморфність концепції призвела до деяких процесів, які розглядаються багатьма як її маргіналізація в рамках ООН, Мережі з людської безпеки, що традиційно вважались першими пропонентами нарративу людської безпеки (але з паралельним більш активним долученням ЄС до ролі важливого актора в сфері людської безпеки).

З іншого боку, як наголошувалось, людська безпека – не просто новий термін для старих практик, вона – синергетичне ціле всіх цих окремих підходів. На противагу традиційному дискурсу, коли ці практики носили окремий ярлик як права людини, запобігання конфліктам тощо, нині традиційним є звертання до людської безпеки як їх спільному знаменнику. І в цьому є свої очевидні переваги.

30 Martin M., Owen T. The Second Generation of Human Security: Lessons from the UN and EU Experience // International Affairs. – January 2010. - Vol.86. – No 1. – P.223.

31 Ibid. – P.220.

32 Ibid. – P. 211-224.

33 What The Friends of Human Security Aim to Achieve. Measure Progress by Change in the Lives of People. By H.E. Mr. Yukio Takasu, Ambassador of Japan in Charge of Human Security on the Occasion of 9th Ministerial Meeting of the Human Security Network 18 May 2007, Ljubljana // http://www.mofa.go.jp/policy/human_secu/state0705.html. – Last access 16.08.2010.

34 Trust Fund for Human Security. For the "Human-centered" 21st Century / Global Issues Cooperation Division Ministry of Foreign Affairs of Japan. August 2009 // http://www.mofa.go.jp /policy/human_secu/t_fund 21.pdf. – Last access 16.08.2010.

35 Ibid.

36 Kirton J. Creating Peace and Human Security: The G8 and Okinawa Summit Contribution, Paper, Soka University, Japan (May 26, 2000) // www.library.utoronto.ca/g7/scholar/kirton200002/ 12/29/00. – Last access 18.06.2010.

37 Democracy, Conflict and Human Security: Pursuing Peace in the 21st Century / Ed. by J. Large and T. D. Sisk. - Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2006. – P. 25.

Важливо також підкреслити, що людська безпека – це не тільки ефемерний стан чи процеси, яких можна досягнути лише у майбутньому. Людська безпека – також зручний ярлик для вже існуючих практик. Більшість практик, які розвиває ЄС у своїй спільній зовнішній та безпековій політиці, вже будуються на засадах людської безпеки.

Як зазначив Верховний комісар ООН у справах біженців Рууд Луберс, під час презентації Докладу Комісії з людської безпеки в Женеві у травні 2003 р., у рамках ООН вже реалізується ряд ініціатив стосовно біженців, що відповідають цілям, заявленим у Докладі Комісії – «Порядок денний для захисту» та Ініціатива «Конвенція плюс», 4Р (Репатріація, Реінтеграція, Реабілітація та Реконструкція), «Розвиток через локальну інтеграцію» (DLI) та «Допомога біженцям в цілях розвитку» (DAR)[38]. Подібне висловлює й Мадридський звіт групи експертів «Європейський шлях безпеки»: «Вона (людська безпека – М.В.) базується на тому, що ЄС вже робить у сфері кризового менеджменту, співпраці між між цивільними органами та воєнними, запобігання конфліктам та реконструкції, але розвиває їх ще далі»[39]. Звичайно, це не поодинокі приклади.

Обґрунтувань використання людської безпеки як домінанти кілька. На прикладі Європейського Союзу спробуємо аргументувати, що саме є атрактивним у людській безпеці, що робить її основним претендентом на описання сутності та мотивування безпекової політики Союзу. Барселонський звіт «Доктрина людської безпеки для Європи» надає три основні аргументи, чому ЄС повинен її використовувати, а саме: моральність (як моральна необхідність захищати людське життя), легальні підстави (як легальний обов'язок захищати права людини) та «освічений егоїзм» («enlightened self-interest») (як засіб гарантування європейської безпеки через безпеку інших). В останньому автори докладу вбачають деяку форму реалізму, а не тільки ідеалізму. Вочевидь, саме ці аргументи підкреслюють релевантність концепту в сучасних реаліях та необхідність його імплементації на інституційному рівні[40]. Крім того, важливо, що людська безпека дає змогу стерти межі між внутрішніми та зовнішніми вимірами безпекової політики Європейського Союзу[41].

Актуальним залишається питання переведення людської безпеки з доктринального на емпіричний рівень. Мартін М. та Оуен Т. вважають: «Людська безпека повинна розглядатись одночасно як мета та засіб, як стратегічна рамка та тактична доктрина; але для того щоб користуватись нею відповідально, її адвокати повинні чітко визначити, як концепція буде втілюватись у практичні дії та чому вона представляє кращу альтернативу, ніж традиційні підходи»[42]. На необхідності конкретизації концепції наголошують і ті, для кого питання людської безпеки мають надзвичайне особисте значення – громадяни конфліктних регіонів. Так, під час обговорення людської безпеки на зустрічах, організованих Комісією з людської безпеки у конфліктних регіонах (наприклад, у Руанді), цінність самої концепції не піддавалась сумніву, обговорювалась лише необхідність конкретизації формату її імплементації у конфліктних країнах[43].

Яким чином можна подолати вказану невизначеність концепції та зробити її політикоприкладною? Безперечно, питання людської безпеки безпосередньо пов'язані з демократичним розвитком, добрим управлінням, економічною стабільністю. «Добре управління може бути визначено як акт посилення людської безпеки і остання слугує мірилом для людей про ефективність тих, хто управляє», – зазначається у докладі Університету Об'єднаних Націй[44].

Завданням людської безпеки є подолання фрагментації безпеки та об'єднання основних сфер та акторів, що займаються безпекою, посилення координації між ними. Задля цього необхідно перевести концепцію в ранг основної стратегії (mainstreaming) регіональних організацій[45]. За умови, якщо це вдасться зробити Європейському Союзу, шансів на глобальне визнання концепції більше.

Крім того, важливим питанням є збереження нормативної привабливості концепції, недопущення перетворення її на інструмент зловживань. Основний критерій у перевірці відповідності дій лейтмотиву людської безпеки полягає, на думку спеціалістів ПРООН, у наступному: політика повинна фокусуватись саме на уповноваженні людей та їх змозі робити вибір; потрібно уникати зайвої секьюритизації/ мілітаризації проблеми; людська безпека одні-

38 Message by the United Nations High Commissioner for Refugees, Mr. Ruud Lubbers on Presentation of the Report of the Commission on Human Security at the Graduate Institute for International Studies, in Geneva, Switzerland. 13 May 2003 // http://www.humansecurity-chs.org/newsandevents/lubbers.html. – Last access 27.07.2010.

39 «A European Way of Security»... – P. 3-4.

40 «A Human Security Doctrine for Europe»...- P.10.

41 Promoting Human Security... – P.98.

42 Martin M., Owen T. Op. cit. – P.222.

43 Report on "Rethinking Peace, Coexistence and Human Security in the Great Lakes Region", Kigali, Rwanda, 16-19 April 2002. – P.2 // http://www.humansecurity-chs.org/activities/ outreach/rwanda_rep.pdf. – Last access 27.07.2010.

44 Delivering Human Security... – P. 27.

45 Van Langenhove L. Op. cit. – P. 7.

єї країни не може забезпечуватись за рахунок людської безпеки іншої[46].

4. Людська безпека: за та проти

Абстрактність та концептуальну невизначеність людської безпеки добре демонструють слова високопосадовця з ООН: «Я не використовую термін «людська безпека», тому що я не знаю, що саме я маю на увазі, та я хвилююсь, що з'явиться хтось, хто заперечить мені»[47]. Це добре відтворює невизначене ставлення до концепції навіть серед тих, хто мав би її пропагувати.

Основними проблемами концептуального характеру парадигми людської безпеки, що викликають критику, є наступні:

• Поняття «людська безпека» є абстрактним, що призводить до «концептуального розтягнення»[48] – ситуації, за якої безпекою може бути названо все, від чого залежить самопочуття індивідууму. Розуміння того, що повинна включати концепція людської безпеки, може відрізнятись у різних суспільствах та навіть серед окремих індивідуумів, оскільки відрізняється відчуття того, що є життєво важливим для захисту. Це тільки ускладнює її визначення. Крім того, вважається, що занадто широке трактування людської безпеки може призвести до небажаної секьюритизації (надзвичайної політизації) питань, вивівши їх з реалу «нормальної» політики і змусивши вирішувати їх надзвичайними, недемократичними засобами.

• Людська безпека начебто підміняє людський розвиток, права людини, а адекватне визначення їх меж у рамках основних міжнародних органів, покликаних займатись питаннями людської безпеки, відсутнє.

• Концепція людської безпеки є ліберальною по своїй суті, продуктом ліберального світового порядку. Це викликає критику, що вона є модифікованим ліберальним інтервенціонізмом, мілітаризмом, неоімперіалізмом. Тобто концепція у такому розумінні начебто не здатна надати голос, як вона це заявляє, всім тим маргіналізованим групам, які мали б особисто визначати, чим є безпека в їх розумінні. Влучно, на наш погляд, такий хід думок висловив Крісті Р., вказавши, що «...намагання адаптувати мову людської безпеки в наших власних цілях може змусити нас грати по правилам гри, які була давно визначені державоцентричною, Північною, маскулінною ліберальною системою»[49]. Таким чином, автор продемонстрував основні критичні зауваження до концепції: нездатність подолати пастку державоцентричності, включити гендерний компонент у визначення безпеки та подолати гегемонію Півночі над Півднем; закріплення ліберального порядку як єдиного правильного та можливого. Виведення індивідуума в центр безпекової парадигми ще не означає надання реальної можливості всім у рівній мірі гарантувати свою безпеку та визначати її самостійно. Розширення сфери безпеки можна використати і для розширення джерел загроз. Авторитарні держави можуть накладати обмеження на демократичні права та свободи під лозунгами захисту безпеки[50]. Зі слів Крісті Р., «не дивно, що, якщо розвиток стає безпековим питанням, традиційні безпекові актори – військові, експерти з стратегічних студій, поліція тощо – матимуть привілегію диктувати, хто та яким чином має займатись проблемами людської безпеки»[51].

Таким чином, основними парадоксом є те, що відбулось переміщення суб'єкту безпеки з держави до людини, але основним гарантом та захисником цієї безпеки все ще залишається держава, яка навіть може під лозунгом захисту людської безпеки здійснювати дії, які не відповідають духу концепції. «Жодний із критеріїв не має монополії на визначення людської безпеки і це залишає простір для спотворення людської безпеки на службу чиїмось сумнівним цілям», – справедливо наголошується у докладі, підготовленому спеціалістами ПРООН[52].

• Людська безпека начебто не є реалістичною, оскільки формулювання політики під лейблом «людська безпека» є вкрай проблематичним.

Частина цієї критики є добре обґрунтованою та має певні підстави, але життєздатність концепції також є очевидною. Людська безпека як парадигма має незаперечні переваги.

• По-перше, не слід думати, що завдяки своїй нормативній привабливості теорія є суто альтруїстичною. Зовсім навпаки, вона є одним з елементів гарантування безпеки спільнот та держав. Закидам, що ця концепція занадто ідеалістична, протипоставляється точка зору, що цей підхід до зовнішньої та безпекової політики є найбільш реалістичним саме через те, що це «єдино можливий підхід до тих видів небезпеки, з якими люди стикаються у сучасну глобальну еру»[53]. А експертна група, яка підготувала Барселонський та Мадридський доклади, так характеризує концепцію: «... З досліджень, які ми провели,

46 The Human Security Framework and National Human Development Reports: A Review of Experiences and Current Debates. NHDR Occasional Paper 5 / Ed. by R. Jolly and D. Basu Ray. – New York, UNDP, 2006. – P. 11.

47 Цит. по Martin M., Owen T. Op. cit. – P. 215-216.

48 Martin M., Owen T. Op. cit. – P. 213.

49 Chtistie R. Op. cit. – P. 186.

50 Vasconcelos Á., de. Between Self-interest and a "Responsible-Power" Approach // Global Security in a Multipolar World / Ed. by L.Peral . – Chaillot Papers. – No 118. – October 2009. – P. 10.

51 Chtistie r. op. cit. – P. 176.

52 The Human Security Framework... – P. 10.

53 Kaldor M., Martin M., Selchow S. Op. cit. – P.273-281.

видається ясним, що підхід людська безпека насправді більш реалістичний як метод врегулювання сучасних криз та може бути більш ефективним, ніж традиційний безпековий підхід, який наголошує на класичному використанні збройної сили чи просто додає цивільні можливості до збереження миру воєнним шляхом»[54].

• По-друге, на відміну від державоцентричних підходів, які всі міждержавні інтеракції розглядають як гру з нульовою сумою (таку, де виграш одного дорівнює програшу іншого), людська безпека дозволяє всі взаємодії перевести на мову гри з позитивною сумою, коли всі агенти багаторівневого комплексу безпеки можуть збільшувати безпеку один одного, зокрема державну[55]. Таким чином, людська безпека – є «безпекою для всіх».

• По-третє, концепція передбачає інтегративний підхід до поняття «безпека» – такий, що фокусується на неділимості безпеки та взаємопов'язаності загроз, оскільки, як зазначається у Докладі Комісії з людської безпеки, «розв'язання не може бути ефективним, якщо воно є фрагментованим – окремо ті, хто займається правами, безпекою, гуманітарними питаннями та розвитком»[56].

На нашу думку, ці переваги подолають амбівалентний характер концепції за умови, якщо будуть визначені концептуальні рамки поняття. Це можливо через руйнування дихотомії «вузьке versus широке визначення безпеки». Критерієм, які питання становлять людську безпеку, має бути не характер загроз, а їх масштабність та наслідки.

Наприклад, як наголошувалось, деякими авторами пропонується «порогове» визначення безпеки – тільки ті загрози безпеки, що проходять певний «поріг» за своєю інтенсивністю підпадають у реалм людської безпеки, а не будь-які загрози будь-якого походження[57]. Звичайно, це визначення не є панацеєю, оскільки залишає простір для трактування, які саме загрози достатньо інтенсивні, щоб підпадати під категорію загроз людській безпеці та, отже, бути вирішеними відповідним інструментарієм. Вочевидь, це є порядком денним для міжнародних організацій та особливо для ЄС, який знаходиться у пошуках своєї безпекової ідентичності та міжнародного акторства.

54 «A EUROPEAN WAY OF SECURITY»… – P. 11.

55 The Human Security Framework ... – P. 12.

56 Report of Commission on Human Security... – P.2.

57 Martin M., Owen T. Op. cit. – P.221.

ВИСНОВКИ

На думку автора, концепція людської безпеки є надзвичайно корисним аналітичним інструментом, що підкреслює новий, значною мірою транснаціональний характер міжнародних відносин та виводить людину у центр системи глобального управління як основного референта та агента.

Людська безпека – це не просто лейтмотив поведінки або аналітичний ярлик; скоріш, це – «активний стратегічний нарратив»[58], точка відліку чи загальні рамки для дій у сфері безпеки. Власне наявність такого концепту призвела до переосмислення безпекової парадигми у сучасному світі; у майбутньому людська безпека може стати новим мандатом урядів.

Щоб людська безпека стала ефективним нарративом, має існувати чітке керівництво до дії – яким саме чином вона має забезпечуватись. Це є особливо чутливим питанням ще й через те, що таке забезпечення може передбачати й певне втручання у ситуації, коли сама держава не в змозі або не бажає гарантувати людську безпеку своїх громадян. У крайніх випадках це може означати інтервенцію, тому важливо вирішити цю дилему між необхідністю забезпечувати права індивідуума та національним суверенітетом. Але основний фокус людської безпеки – на невоєнних методах подолання загроз безпеці. Більше того, концепція фокусується на тому, аби безпека людей гарантувалася на місцевому рівні – саме там, де це може бути найбільш ефективно, оскільки більшість загроз та ризиків є локалізованими.

Загалом концепція людської безпеки є надзвичайно актуальною. Для України та інших держав пострадянського простору питання людської безпеки, безумовно, співпадають з питаннями стратегії національного розвитку та безпеки. Україна та інші «транзитні» держави пішли шляхом будування національної держави, що пріоритезує саме національну безпеку. І ми є свідками такої ситуації, коли людина є начебто референтом чи об'єктом безпеки, але не виступає її агентом, оскільки, за висловленням дослідника Панаріна С., «держава залишає за собою монопольне право на тлумачення загроз та визначення цілей у сфері захисту безпеки»[59]. Зі слів іншого російського дослідника, концепція людської безпеки практично відсутня в безпековому дискурсі Росії, а намагання впровадити її часто може розглядатись лише як «спроба відвернути увагу від справжніх безпекових питань»[60]. Безумовно, ця проблема є актуальною для України й інших держав пострадянського простору.

Узагальнюючи, людська безпека все ще знаходиться на периферії внутрішньої і зовнішньої політики України, що відбиває українську поточну політичну й економічну ситуацію. Отримавши незалежність, Україна зосередилась на проблемах «жорсткої» безпеки (hard security): проблеми територіальної цілісності, відродження зруйнованої економіки, розвиток ембріональної демократії. Очевидно, що проблеми «м'якої» безпеки (soft security) недооцінюються в Україні, що підриває державну безпеку. Водночас перспектива європейської інтеграції все ще зберігає найефективніший стимул для включення людської безпеки в зовнішньо- та внутрішньополітичну стратегію України.

58 Kaldor M., Martin M., Selchow S. Op. cit. – P.273-281.

59 Панарин С. Безопасность и этническая миграция в Россию // Pro et Contra.- Том 3. - 1998. - № 4. - С. 5-27.

60 Zagorski A. The Limits of a Global Consensus on Security: The Case of Russia // Global Security. in a Multipolar World / Ed.by L.Peral. – Chaillot Papers. – October 2009. - No 118. – P. 83-84.

Олександр Сушко,
Інститут євроатлантичного співробітництва

ПЕРЕХІД ДО ЄДИНОЇ ЦІЛІСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА

1. Стратегія для розвитку та впровадження в Україні єдиної цілісної концепції безпеки людства

«Безпека людства» – це термін, який охоплює розмаїття концепцій та теорій середньої ланки, пов'язаних із проблемою сталого гуманітарного та соціального розвитку, стандартів життя, особистої безпеки та безпеки групи (національної, релігійної тощо), мирного вирішення та запобігання виникненню конфліктної ситуації. Теоретичні засади концепції безпеки людства є доволі неоднорідними, неуніфікованими та неодноманітними.

Концепція безпеки людства у вузькому розумінні має очевидну специфічну особливість – вона народилася у колі інтелектуалів, які мають тісні зв'язки з апаратом ООН, завдяки чому концепція була включена до програми діяльності цієї глобальної Міжнародної Організації і, як наслідок, до її концепції безпеки. На початковій стадії концепція була розроблена та привернула велику увагу науковців та практиків після публікації Звіту про Розвиток Людства у 1994 р. на базі Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН)[61]. Концепція була розроблена з метою створення нової парадигми сталого розвитку людства, з урахуванням потенційних дивідендів від досягнення миру, нової форми взаємодії заради розвитку та реструктуризації системи міжнародних інститутів.

Основні елементи концепції безпеки людства передбачали: інвестування у розвиток людства замість озброєння; привертання уваги можновладців до нових вигод, які можна отримати із досягненням миру; надання ООН чіткого мандату на заохочення та збереження сталого розвитку; розширення концепції взаємодії заради розвитку таким чином, щоб вона включала всі процеси, а не тільки допомогу; досягнення згоди з приводу того, що 20 відсотків коштів національних бюджетів та іноземної допомоги спрямовуватимуться на розвиток людства; а також заснування Ради Економічної Безпеки.

Подальший розвиток концепції безпеки людства спричинив появу визначень її ключових компонентів: політична безпека, яка опікується проблемою життя людей у суспільстві, їх правами; безпека спільноти, основною метою якої є захист людей від втрати традиційних зв'язків та цінностей, а також захист від проявів насилля, яке має релігійне або етнічне підґрунтя; особиста безпека, яка має на меті захист людей від проявів фізичного насилля з боку рідної держави або іноземних країн, з боку жорстоких індивідуумів та суб'єктів, що мають більш низький статус, ніж держава; економічна безпека, яка вимагає наявності гарантованого базового доходу для індивідуумів, який виплачується зазвичай за результатами виконання виробничої та оплачуваної праці або, у крайньому випадку, який виплачується з системи соціального захисту, яка фінансується державою; безпека навколишнього середовища спрямована на запобігання знищенню природи у короткостроковій та довгостроковій перспективі, виникненню рукотворних загроз природі, а також погіршенню стану природного середовища; безпека здоров'я, метою якої є забезпечення мінімального рівня захисту від захворювань та нездорового способу життя; і, нарешті, продовольча безпека, яка ставить вимогу, щоб кожна людина у будь-який час мала фізичний доступ та економічні можливості для споживання основних продуктів харчування.

Соціальна безпека як концепція (не розглядаючи її в контексті державної програми соціального страхування, започаткованої «Новою Угодою» Рузвельта) переважно стосується соціального захисту, або захисту для соціально визначених станів, включаючи бідність, похилий вік, інвалідність, безробіття тощо. Соціальний захист може стосуватися збереження доходів, переважно у вигляді надання грошових компенсацій у випадку втрати роботи, зокрема, внаслідок виходу на пенсію, втрати працездатності та безробіття; послуги, які надаються відповідальними за соціальний захист адміністраціями, включаючи медичний догляд, певні аспекти соціальної праці і навіть промислові взаємини. Значно рідше цей термін стосується питань забезпечення основного захисту, тобто термін, який у загальних рисах тотожній таким поняттям, як доступність засобів першої необхідності – їжа, одяг, притулок, освіта, гроші та медичний догляд.

Ще однією визначною подією є започаткування концепції безпеки суспільства, що з'явилась в Європейській школі безпеки у 80-х роках у контексті дискусії, ініційованої Копенгагенським Інститутом Дослідження Миру (COPRI) з приводу нового визначення терміна «безпека», яке б могло бути зорієнтоване на кінець 21 століття. Виникнення концепції є результатом досліджень та використання практичного досвіду з процесу Європейської інтеграції, а також відображує домінування немілітаристського підходу до гарантування безпеки на нашому континенті. Найбільш відомими теоретиками безпеки суспільства є Баррі Бузан, Оле Вівер, Мортен Келструп та П'єр Леметр (1993-1998). «Безпека суспільства» – загальний термін для визначення зусиль, спрямованих на подолання сучасних загроз безпеці суспільства. Поняття «безпека суспільства» сформувалося внаслідок усвідомлення феноменів ідентичності та згуртованості суспільства як джерел нестабільності[62].

61 Звіт про Розвиток Людства за 1994 р., підготовлений у рамках програми ПРООН. http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1994/chapters/.

62 Безпека суспільства у регіоні Румунія-Україна-Республіка Молдова: тристоронній підхід, Editura Curtea Veche, Bucharest, 2008, ст.9-10.

Концепція фактично зводиться до немілітаристських загроз та немілітаристських рішень, коли суб'єктом виступає не держава (національна безпека) чи індивідууми, які мешкають у цій державі (безпека людства, захищеність), а суспільство[63]. Копенгагенська школа долучилася до розвитку концепції безпеки, відділивши окремі дисципліни, які мають відношення до цієї тематики – дослідження безпеки, стратегічні дослідження, міжнародні відносини, конфліктний аналіз – для вивчення за централізованою державною програмою. Завдяки цьому з'явилася можливість вивчати вбивства людей їх власними урядами або іншими сегментами суспільства за політичними мотивами, а також з'явилася можливість обґрунтування загибелі осіб внаслідок соціального устрою, незважаючи на те, наскільки абстрактними та суб'єктивними вони можуть.

«Безпека суспільства стосується спроможності суспільства продовжувати власне існування у своєму існуючому стані за наявності умов, що змінюються, а також за наявності потенційних чи реальних загроз»[64]. Для такого виду безпеки існує загроза, коли «суспільства вбачають небезпеку для ідентичності»[65]. «Безпека суспільства – це новий вимір, який нині створюється. Її призначенням є здолання відстані, що існує між безпекою держави та захищеністю людства»[66].

Основне джерело виникнення концепції походить із самого визначення суспільства як людської спільноти, що утворюється в процесі спільного проживання об'єднань груп та індивідуумів, які вирізняються наявністю спільних атрибутів та вираженням однакових почуттів – з приводу власної ідентичності, традицій, символів, цінностей. Соціальна безпека не є тотожною таким поняттям, як «національна безпека» (політична безпека) чи «безпека держави» (лише її частина), і є значно ширшим поняттям, ніж «особиста безпека» (захищеність). Безпека суспільства пов'язується з ідентичністю, спільнотою, нормами моралі та загальними цінностями.

За визначенням Баррі Бузана, трьома найважливішими видами загроз для безпеки суспільства є такі:

• Міграція – наявна структура населення певної країни, що складається з різних етнічних, релігійних груп та меншин, і зміни, що відбуваються у складі населення внаслідок масової нелегальної чи легальної міграції.

• Горизонтальна конкуренція: зміна ідентичності внаслідок впливу ззовні.

• Вертикальна конкуренція: зміна ідентичності шляхом нав'язування/створення нової ідентичності в ході інтеграційних процесів або внаслідок сецесії/сепаратистського руху/проявів регіоналізму[67].

Загрози безпеці суспільства проявляються, насамперед, у вигляді:

• демографічних змін;

• змін у складі родини, внутрішньої узгодженості, взаємозв'язків, звичок;

• змін у спільноті та соціальній поведінці індивідуумів: споживацтво, глобалізація, ізоляція, брак вільного часу, надмірна завантаженість працею, індивідуалізм, зниження рівня зацікавленості в активній участі у житті громади, побічні ефекти впливу інтеграційних процесів на життя громади;

• змін у контексті робочої сили: зайнятість, конкуренція, професіоналізм, схеми навчання/викладання, грамотність, модель економіки, кредити та експансіоністська економічна поведінка.

Таким чином, три «споріднені» теорії (безпеки людства, соціальної безпеки та безпеки суспільства) засновані на дуже близьких та споріднених мотиваціях та цінностях, що переважно пов'язані із прагненням забезпечити базові потреби (інтереси) людей та соціальних груп.

На нашу думку, подальше продуктивне використання концепцій безпеки людства, суспільства та соціальної безпеки потребує докладання інтелектуальних зусиль з метою їх узагальнення та об'єдання у всеохоплюючу, внутрішньо узгоджену та комплексну концепцію, яка буде здатна впоратися зі складними завданнями, що постають у процесі забезпечення фундаментальних інтересів людства.

2. Дослідження конкретної ситуації на прикладі України: базовий план для майбутнього аналізу

Україна може слугувати прикладом, який надасть необхідний матеріал для визначення важливих зв'язків між різними складовими безпеки людства у більш широкому сенсі слова.

Наприклад, демографічна ситуація в Україні стрімко погіршується через наявність багатьох чинників, включаючи низький рівень здатності населення до відтворення, відносно високий рівень виїзду населення за кордон, песимістичні очікування від життя, несприятливі фактори навколишнього середовища, низькі стандарти життя, неякісну систему охорони здоров'я, великі обсяги спо-

63 Peter Hough, Поняття Глобальної Безпеки, Routledge, London and New York, 2004.

64 Weaver, O., Buzan, B., Kelstrup, M. and Lemaitre, P. (1993) Ідентичність, міграція та новий план безпеки у Європі, London, Pinter. ст.23.

65 Ibid.

66 Агенція з Надзвичайних Ситуацій у Швеції, Суспільна Безпека та Управління Кризовими Ситуаціями у 21-му столітті, Stockholm, Sweden, 2004, ст.19.

67 Безпека суспільства у регіоні Румунія-Україна-Республіка Молдова: тристоронній підхід, Editura Curtea Veche, Bucharest, 2008, ст. 12-15.

живання алкоголю та деякі інші явища, які мають відношення до цієї проблеми.

Проте застосування традиційного підходу при розгляді проблеми безпеки людства навряд чи дозволить охопити всі фактори впливу, якщо їх підґрунтя суттєво відрізняється одне від одного (політичне середовище, національні традиції, цілісність, мотивації людей, домінуючі впливи із-за кордону, суспільні цінності, міграція, рівень народжуваності, умови життя та праці тощо).

Статистична інформація та прогнози, що мають відношення до справи, свідчать, що згідно з аналізом, проведеним Світовим Банком, до 2025 р. населення України може зменшитися до 35 млн осіб, а у 2050 р. Україна втратить 25% від існуючих 46 млн населення. Відсоток людей віком від 0 до 14 років у загальному складі населення залишався відносно стабільним упродовж 1980-х років, проте надалі цей показник впав з приблизно 21% у 1990 р. до 16% у 2003 р. Рівень народжуваності дітей в Україні був найнижчим серед усіх країн Європи у 2003 р. Починаючи з 2007 р. демографічна ситуація в Україні повільно покращується. У 2007 р. у Львівській області показник народжуваності перевищив показник смертності людей на 0,5%. В інших східних областях цей відсоток був ще вищим. Однак темпи покращення ситуації надто повільні для того, щоб говорити про будь-які суттєві зміни.

Україна є однією з тих держав, звідки традиційно походить потік трудових мігрантів. За неофіційними підрахунками, 300 тис. громадян України працюють у Польщі, 200 тис. – в Італії, приблизно 200 тис. – у Чехії, 150 тис. – у Португалії, 100 тис. – в Іспанії, 35 тис. – у Туреччині, і ще 20 тис. – у США. Найбільша кількість українців, які працюють за кордоном, а це близько 1 млн, перебувають у Російській Федерації[68].

Обсяг грошових переказів від українців, які працюють за кордоном, щороку становить від 4 до 6 млрд дол. США. Обсяг офіційно зареєстрованих грошових переказів – 829 млн дол. США, що дорівнює 0.8% ВВП України[69].

З іншого боку, Україна – кінцевий пункт призначення для потоку мігрантів з найбідніших та політично нестабільних країн Азії та Африки. Згідно з даними Міністерства внутрішніх справ, близько 732 тисяч нелегальних мігрантів перебували на території України у 2007 р. Дотепер невідома загальна кількість мігрантів, які проживають на території України. На сьогодні не існує надійної методики або індикаторів, які допомогли б чітко визначити кількість іноземців, котрі нелегально перебувають на території України[71].

Еміграція найбільш активної частини населення та приїзд іноземців, які навряд чи зможуть легко інтегруватися в українське суспільство, становлять загрозу для соціальної згуртованості та цілісності, що вважаються одними з найголовніших загроз з точки зору теорії безпеки суспільства.

Однак підхід, що застосовується у теорії безпеки людства, наголошує на тому, що бідність та низькі стандарти життя є більш вагомими загрозами для основних потреб людства, ніж недостатній рівень згуртованості та соціальної єдності, спричинених міграційними процесами. В даному випадку, міграція виступає швидше як інструмент виникнення проблем, аніж допоміжний чинник у їх вирішенні за допомогою переміщення людських ресурсів. Загалом, існуючий метод не забезпечує належного механізму для визначення кореляції між загрозами та можливостями, які виникають внаслідок міграційних процесів.

Ще один приклад: стан навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічного захисту для виконання людством своїх життєво важливих функцій – є невід'ємними складовими стабільного економічного та соціального розвитку України. Проте рівень антропогенного навантаження на навколишнє середовище є дуже високим:

Екологічні показники виробничої діяльності

Україна	75 з 149 країн (оцінка в балах 74.1)

За даними Звіту про Розвиток Людства за 2007-2008 роки, підготовленого в рамках програми ПРООН, Україна посідає 18-те місце серед 30 країн із найбільшою часткою викидів забруднювальних речовин у повітря, одразу після Франції, Бразилії, Іспанії.

Якщо взяти до уваги найважливіші екологічні проблеми при забезпеченні базового рівня захисту людства, в існуючих теоріях не встановлений достатній зв'язок між соціальною згуртованістю та соціального цілісністю, з одного боку, та проблемами екології, їх соціальним впливом та стандартами життя, освітою, а також наявністю належної системи охорони здоров'я – з іншого.

Регіональні відмінності у різних областях України призводять до очевидних соціальних наслідків для держави. Монопромислові міста на Сході країни успадкували особливості соціально складу населення, які були характерними для часів існування Радянського Союзу: населення деяких міст все ще згуртоване навколо одного великого підприємства, що відчутно обмежує можливості місцевих ринків праці, а також соціальну мобіль-

68 http://www.migrationinformation.org/profiles/display.cfm?id=365.

69 Світовий Банк. Україна. http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1199807908806/Ukraine.pdf.

70 Безпека суспільства у регіоні Румунія-Україна-Республіка Молдова: тристоронній підхід, Editura Curtea Veche, Bucharest, 2008, ст. 145-146.

71 Координація Міграційної Політики в Україні: Уроки з Польщі, Міжнародний Центр Політичних Досліджень, Київ, 2009, ст. 13-14.

ність. Подібні міста також роблять значний внесок у забруднення навколишнього середовища; мешканці подібних міст, як правило, проживають у найшкідливіших для здоров'я екологічних умовах. Існування такого типу комплексних соціально-економічних проблем призводить до потреби виявлення причинних зв'язків між певними типами промислового бізнесу та відповідної соціальної культури, з одного боку, та впливом на навколишнє середовище, стандартами життя системою соціального страхування тощо – з іншого.

Аналіз, виконаний у рамках специфічних концептуальних (та методологічних) моделей (як-от: безпека людства/суспільства та соціальна безпека) забезпечує достатній обсяг матеріалів та перевірених даних, проте не є вичерпним для того, аби уявити загальну картину та виявити важливі зв'язки між теоретичними засадами, процесами, що відбуваються, та їх наслідками.

Зміцнення концептуальних та методологічних зв'язків між різними аналізованими складовими, які вказують на наявність багатьох важливих проблем, що виникають при вирішенні питань соціальної безпеки/безпеки людства/безпеки суспільства, має призвести до створення більш широкого та всеохоплюючого уявлення про сутність гуманітарних проблем, а також забезпечити кращі можливості для визначення необхідних шляхів їх вирішення.

ДЛЯ НОТАТОК

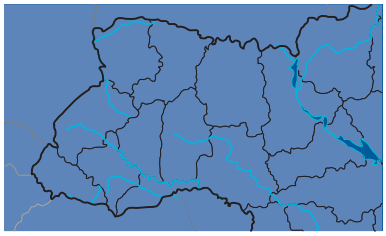
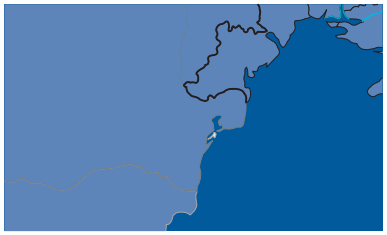

Автори:

Воротнюк Марина - науковий співробітник Центру міжнародних досліджень Одеського національного університету імені І.І.Мечникова

Олександр Сушко - науковий директор Інституту Євро-Атлантичного Співробітництва

Фонд ім. Фрідріха Еберта
Представництво в Україні

вул. Пушкінська, 34,
01004, Київ,
Україна
тел.: 044-234-00-38
факс: 044-451-40-31
mail@fes.kiev.ua
www.fes.kiev.ua

Всі тексти доступні за веб-адресою:
www.fes.kiev.ua

Погляди, висловлені в даній публікації, не обов'язково відображають погляди Фонду ім. Фрідріха Еберта або організації, де працює автор.